

STANISLAV BROUČEK a kol.:
Migrace z České republiky po roce 1989 v základních tematických okruzích
Praha, Etnologický ústav AV ČR v. v. i. 2017, 298 s.

Fenomén migrácie sa v posledných rokoch stále intenzívnejšie tlačí do centra pozornosti nielen politikov a odborníkov z rôznych vedných disciplín, ale vlastne celej spoločnosti. Všeobecný záujem je v prvom rade dôsledkom „strachu z migrantov“. Vyplýva z faktu, že veľké masy ľudí prichádzajú (legálne, no najmä ilegálne) do štátov Európskej únie. Autorský kolektív (Veronika Beranská, Hana Červinková, Anežka Jiráková, Zdeněk Uherek), vedený zostavovateľom a autorom podstatnej časti textu Stanislavom Broučkom, si všíma menej sledovaných, zato však perspektívne prinajmenšom rovnako dôležitú „druhú stranu mince“. V monografii *Migrace z České republiky po roce 1989 v základních tematických okruzích* sa zamerali na príčiny odchodu z Českej republiky do zahraničia.

Projekt a publikácia vznikli na podnet Ministerstva zahraničných vecí ČR. Ako sa ukázalo, prvý problém postavil pred riešiteľov zadávateľ, ktorý neurčil, či sa majú zaoberať len pohybom obyvateľov do zahraničia alebo aj faktorom sociálnej mobility. V druhom prípade by boli totiž nevyhnutné iné výskumné postupy. Autori napokon zvolili pragmatické riešenie: „Predkládaná publikácia sa proto sociální mobilitě nevěnuje výlučně (představovalo by to časově a finančně náročnější výzkum pobytem mezi migranty), přestože se pokouší o zachycení hodnotových proměn migrujících osob“ (s. 15).

Monografia je rozčlenená do 12 kapitol (vrátane predslavu a príloh). Úvodné časti prinášajú charakteristiku súčasného stavu českej diaspóry. Hodnotia legislatívne prístupy a vzťah štátu v medzivojnovom období (vystaňovalectvo) a v rokoch 1948-89 (exil). Zohľadniť treba fakt, že jednotlivé zložky tejto diaspóry žijú rozptýlené prakticky po celom svete. Navzájom sa líšia nielen geografickým prostredím, ale aj historickým pozadím a motívmi odchodu z vlasti. Napriek rôznorodostiam českú (aj slovenskú) diaspóru spája pretrvávajúce povedomie spoločného československého pôvodu: „Rozpad republiky byl a je pro všechny krajiny neustále živým tématem“ (s. 21). Jedinú výnimku v tomto smere tvoria slovenskí separatisti. (So slovenskými reáliami sa možno stretnúť na viacerých miestach. Súčasťou textu je aj samostatná kapitola Slovenská krajanská politika).

Publikácia sleduje viac problémových okruhov. Nepovažujem za potrebné podrobnejšie komentovať všetky relevantné zdroje, zaujímavé informácie či podnety na zamyslenie. Pripomeniem len, že autori okrem vlastných výskumov ťažili z (nielen) štatistických podkladov ministerstva zahraničia a ďalších štátnych inštitúcií, pracovali so správami z tlače a účelne využívali poznatky facebookovej či internetovej komunikácie. Jednotlivé kapitoly riešia komplexné fenomény (trendy migrácie, formovanie komunit v zahraničí atď.), ale tiež zdanlivo okrajové javy (výučba češtiny, postupy niektorých štátov voči emigrantom na svojom území). V kapitole K profílu a podmínkam českého zahraničného migranta po roku 1989 autori vytvorili generačnú charakteristiku tejto skupiny, pričom dôraz kládli na generáciu

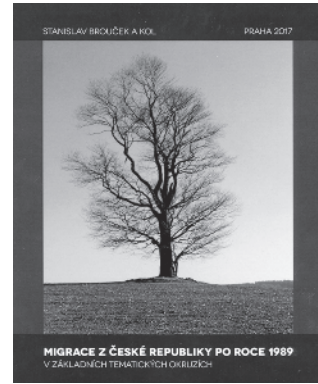
Y. Všimli si však i činnosť migračných agentúr, formy organizovaného náboru, fenomén au-pair či študentskú migráciu. Z materiálu vidno, že vo svete majú nádej na uplatnenie kvalifikovaní odborníci (najmä lekári a zdravotné sestry), ale aj (sezónne alebo dlhodobé) námedzné pracovné sily.

K dôsledkom starších migrácií a aktuálnych pohybov za prácou patrí formovanie českých komunit v zahraničí. Autori porovnávajú ich situáciu v susedných štátoch (Rakúsko, Nemecko), ale aj v Škandinávii, zámorí a vybraných krajinách EÚ (najmä vo Francúzsku a Veľkej Británii). Osobitne zaujímavá je analýza motívov, prečo ľudia uvažujú, resp. neuvažujú o návrate z Francúzska do vlasti. Návrat domov podporujú osobné dôvody (rodinné, spoločenské a kultúrne). Opačné rozhodnutie, ktoré zaujala väčšina vzorky, skrýva varovný signál. K najčastejším argumentom, prečo chcú radšej ostať v cudzine, patrí politická situácia, korupcia, byrokracia v Česku. Z tohto hľadiska je dôležité zistenie, ktoré dopĺňa poznatky predchádzajúcich riadkov. Analýza facebookovej komunikácie ukázala, že väčšine respondentov (78% vzorky) nechýba záujem českého štátu o ich osobu a problémy... Prítom je zrejme, že cieľom nie je izolácia od vlasti. Vo všetkých sledovaných krajinách totiž českí migranti využívajú rôzne formy vzájomných kontaktov a komunikácie. Z pohľadu budúcnosti je podstatné, ako sa s uvedeným faktom vyrovnajú kompetentné inštitúcie.

Kapitola, ktorá sa opiera o facebook a internetové diskusie, ponúka aj iné zaujímavé a dôležité informácie. Jej prvá časť „mapuje témata, ktorá zaujímajú krajany pôsobíci v online prostredí“, kým v druhej časti sa text zameriava na „... analýzu reakcií zahraničných Čechů na facebookovou stránku projektu Analýza migrace českých občanů po roce 1989“ a približuje výsledky dotazníkového výskumu (s. 161).

Monografia prináša viac než len súbor poznatkov. Prípadným nasledovníkom určite pomôže, že autorský kolektív nezatajil ťažkosti, ktoré sa objavili v priebehu výskumu či v procese vyhodnocovania výsledkov, a spôsoby ich riešenia.

V záverečnej kapitole S. Brouček prináša zhrnutie problematiky a návrhy všeobec-

ných zásad riešenia skúmaných problémov. V úvodných bodoch vyjadril presvedčenie, že vonkajšou migráciou sa musí štát zaoberať sústavne, lebo jednorazová podpora projektov nemôže priniesť žiaduce výsledky. Kriticky hodnotí doterajšie postupy štátnych orgánov. Zdôrazňuje nevyhnutnosť prijať politické rozhodnutie, či Česká republika má (prípadne necíti) potrebu budovať nové formy inštitucionalizovaného vzťahu k českej diaspóre.

Monografia *Migrace z České republiky po roce 1989*... prináša poznatky a podnety, zaujímavé tak pre oficiálne inštitúcie, ako aj pre vedeckú komunitu. Treba veriť, že nezapadnú prachom, ale stanú sa inšpiráciou pre činnosť príslušných orgánov a odborných tímov v Českej republike, ale aj na Slovensku a v ďalších krajinách.

PETER SALNER,

Ústav etnológie SAV v Bratislave

**GABRIELA KILIÁNOVÁ,
JURAJ ZAJONC:**
70 rokov Ústavu etnológie
Slovenskej akadémie vied:
kontinuity a diskontinuity bádania
a jednej inštitúcie.

Bratislava: Veda, 2016, 287 s.

Vrcholné vedecké pracovisko základného a aplikovaného výskumu v odbore etnológia, sociálna a kultúrna antropológia a religionistika – Ústav etnológie SAV v Bratislave – si minulý rok pripomenulo 70. výročie svo-

jej existencie. So svojimi bývalými a súčasnými zamestnancami, s domácimi a zahraničnými partnerskými inštitúciami ho oslávilo Laudačným dňom (17. 6. 2016 v Bratislave), ako i medzinárodnou konferenciou zameranou na výzvy v odbore etnológia v treťom tisícročí (19. – 21. 10. 2016 v Smoleniciach). Súčasťou Laudačného dňa bolo i predstavenie novej publikácie a výstavy, ktoré sa venovali mapovaniu siedmich dekad existencie tohto pracoviska. Recenzovaná publikácia je tak jedným z výstupov spojených s uvedeným výročím.

Predslov J. Zajonca, najmä však úvodná kapitola spoluautorky G. Kiliánovej, prináša sformulované ciele a zámery, ale i metodologické prístupy k spracovaniu problematiky dejín tejto inštitúcie, stručné predstavenie štruktúry publikácie. Ako uvádza G. Kiliánová – zámerom je predstaviť kontinuitu a diskontinuitu v bádateľskej práci tejto inštitúcie, metodologické prístupy, výskumné témy a otázky sledované v tom-ktorom období. Autori si zvolili prístup vychádzajúci nielen zo zmapovania histórie vybraného odborného pracoviska, jeho inštitucionálnych dejín, ale i predstavenia vnútornej štruktúry, jeho vzťahov k nadriadeným orgánom a partnerským inštitúciami. Sledujú dejiny tejto inštitúcie prostredníctvom každodennej práce jednotlivých pracovníkov, ktorých pokladajú za sociálnych aktérov celého sledovaného procesu. Jednotlivé skutočnosti interpretujú cez stratégie, motivácie, dennú rutinu ich každodennej práce, až po dosiahnuté výsledky. Hľadajú odpovede na otázky – „čo sa stalo“, „ako“ a „prečo“ sa to stalo. Prezentujú úlohu sledovanej inštitúcie a jej podiel na vývine národopisu/etnológie na Slovensku od druhej polovice 20. storočia.

Publikácia ponúka detailne zmapovaný proces vzniku pracoviska (od r. 1946), vývin jeho štruktúry (organizačné zmeny, ale i „sekcie“, „sborny“ či detašované košické pracovisko), reštrukturalizáciu, personálny rozvoj, vedecko-výskumné témy, najvýznamnejšie výsledky práce, až po obdobie po r. 1989, kedy pracovisko muselo čeliť novej spoločensko-politickej situácii, trhovej ekonomike, otváraniu sa cezhraničnej spolupráci. Práca je logicky členená do 4 nosných kapitol, časovo vymedzených na základe

dejinných míľnikov vo vývine tejto inštitúcie v kontexte spoločensko-politického vývinu spoločnosti – ide o obdobia rokov 1946 – 1953, 1953 – 1969, 1969 – 1989, situácia po r. 1989 až podnes. Tieto časové úseky korešpondujú so vznikom, fungovaním, dočasným zánikom, resp. transformáciou sledovaného pracoviska, jeho opätovným osamostatnením, ďalším fungovaním počas turbulentných udalostí.

Dejiny predmetného pracoviska autori sledujú vo viacerých úrovniach: nielen jeho vývin a organizačné zmeny, ale i oblasť tematického zamerania výskumnej práce – od zmapovania problematiky tradičných podôb ľudovej kultúry k výskumu zmien v tejto oblasti, skúmanie podôb ľudovej kultúry v nových zmenených podmienkach socialistickej spoločnosti, výskum „družstevnej dediny“, robotníckej triedy, etnických menšín, Slovákov v zahraničí, fungovanie a súčasné podoby ľudovej kultúry, až po výskum súčasnej sociálnej reality. Uvádzajú i jednotlivé výskumné lokality, spôsoby ich výberu, personálne pokrytie jednotlivých tematických oblastí a pod. Inou sledovanou rovinou je vývin teoreticko-metodologických východísk – pri vzniku ústavu kontinuálne nadväzovanie na funkčno-štrukturálne metódy a historicko-genetické zameranie, pretrvávajúce aj naďalej, napriek tlaku uplatňovať marxistickú etnografiu; až po širokú škálu teoreticko-metodologických prístupov využívaných po r. 1989. Približujú komplikované procesy implementácie požiadaviek a tlakov vtedajšieho režimu na vedecký výskum, problematiku ideologizácie vedy, straníckych čistiek, presadzovanie nových metodologických prístupov, spôsoby ich ne/naplňania. Všetky spomínané fakty autori dokladujú odkazmi na konkrétne diela jednotlivých autorov.

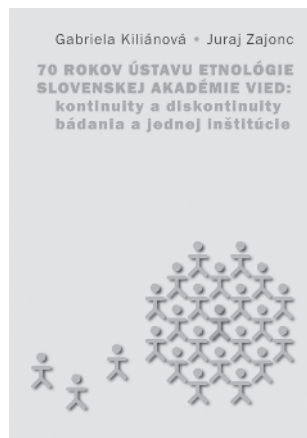
Každá kapitola obsahuje výstižné záverečné zhrnutie, ktoré adekvátne sumarizuje základné, ťažiskové charakteristiky jednotlivých období, najvýznamnejšie dosiahnuté pracovné výsledky, viaceré zistenia a konštatovania. Celkový záver práce prináša sumarizačné údaje k jednotlivým etapám vývinu pracoviska, konštatovania o celom rade kontinuit, ale i diskontinuit s dnešným ústavom.

Pokus o zostavenie syntetickej práce pri-

bližujúcej sedem desaťročí existencie našej vrcholnej etnologickej inštitúcie na Slovensku autorská dvojica pojala nielen explanačne, ale aj prehľadovo. Okrem 130 strán hutného textu k jednotlivým etapám jej vývinu ponúka niekoľko prehľadových údajov mapujúcich vybrané javy počas celej existencie danej inštitúcie. Proporčne väčšiu časť publikácie tvoria práve prílohy, ktoré prehľadne ponúkajú všetky podstatné fakty k personálnemu, publikačnému, projektovému portfóliu pracoviska. Ide nielen o zoznam a stručné predstavenie riadiacich pracovníkov, zoznamy všetkých vedeckých a odborných pracovníkov, ale i národných a medzinárodných projektov, výber publikácií, časopisy vydávané na pracovisku a v spolupráci s ním. Súčasťou publikácie je nielen prehľad použitej literatúry, ale i registre (menný, predmetný, územný). Ide o obrovský kus práce, na ktorej sa podieľal ďalší okruh participujúcich spolupracovníkov, uvedený v úvode publikácie (s. 19).

V práci sa vyskytujú drobné formálne nejednotnosti pri uvádzaní odkazovaní na citované zdroje – Ján Mjartan je jediný v texte prvej kapitoly v zátvorkách uvádzaný s celým krstným menom (napr. Ján Mjartan, 2006), zatiaľ čo iní autori len s priezviskom (napr. Barabášová, 1952). Nejednotné je aj uvádzanie mien a priezvisk jednotlivých osobností v textoch – niekde je vypísané celé krstné meno, inde len iniciálka či dokonca používanie len priezviska; na jednom mieste (s. 86) sú raz použité aj celé tituly daných osôb, ktoré boli dovtedy uvádzané bez titulov.

Na s. 22 je v texte chybné uvedenie rok vzniku Slovenskej vlastivedy 1934, správny rok (1943) sa nachádza na tej istej strane v poznámke pod čiarou. Pri uvedení rokov vydania rozprávkeho diela P. Dobšinského, na ktoré sa autori odvolávajú na s. 78 ako na najznámejší a najčastejšie vydávaný súbor slovenských rozprávok, uvádzajú roky 1858 – 1961. Ide však o dielo, ktoré P. Dobšinský vydal spolu s A. H. Škultétyom a predchádzalo najväčšiemu, až o 20 rokov neskôr postupne vydávanému rozprávkovému materiálu – *Prostonárodné slovenské povesti* (vychádzali v r. 1880 – 1883). Pri editorských prácach unikla duplicita niektorých údajov súvisiacich s projektom výskumu v Závadke

nad Hronom, ktoré sa opakovane uvádzajú na dvoch miestach v dvoch rôznych kapitolách (na s. 48 a znovu na s. 70).

Ako pedagóg pripravujúci študentov v odbore etnológia, oceňujem úsilie prezentovať jednotlivé fakty o vývoji danej inštitúcie prístupným a zrozumiteľným jazykom, ale i jadrným priblížením dobových kontextov. Reč faktov a dát autori interpretujú prostredníctvom konkrétnych osôb, ich osudov, ale i výsledkov práce v podobe konkrétnych vedeckých výstupov. Publikácia tak v mnohom napomáha pochopiť širšie súvislosti vzniku predmetných publikácií, ale i podmienky práce a aktivity sledovaných aktérov. Oceňujem taktiež decentné vizuálne spracovanie publikácie, ktoré umocňuje kvalitný text, ako i fotografickú prílohu „poľudšťujúcu“ prezentované údaje a dodávajúcu publikácii osobitý rozmer, i keď určite väčšina čitateľov preferuje situovanie fotografií priamo v texte.

Aj keď dejiny, či už všeobecné, ale i odborové, nie sú v prostredí študentov (nielen nášho odboru) favorizovanou oblasťou, verím, že aj vďaka takýmto typom publikácií si nájdu cestu práve k spomínanému okruhu čitateľov (ale taktiež aj iným) a poslúžia efektívne zvládnuť a pochopiť dejiny predmetného pracoviska v kontexte celkového vývinu nášho vedného odboru od druhej polovice 20. storočia až po súčasnosť.

Publikácia prináša viaceré známe skutočnosti, čerpajúc zo starších prác o dejinách odboru, ale i inštitúcie SAV (resp. SAVU či ČSAV), sú však doplnené množstvom dote-

raz neznámych údajov, ktoré sú výsledkom bádateľského úsilia autorskej dvojice, realizovaného prostredníctvom detailného štúdia archívnych dokumentov. Dočítame sa tu napr. o ambiciózných plánoch ohľadom rozrastania sa ústavu a dobudovávania jeho personálneho obsadenia, na základe ktorých malo do 80. rokov dosiahnuť úroveň 80 pracovníkov a zameriavať sa v rámci svojho výskumného portfólia aj na mimoeurópske výskumy – čo nakoniec ostalo len v rovine plánov.

Autorom sa podarilo naplniť vytýčené ciele, vytvorili reprezentatívne dielo adekvátne predstavujúce nielen naše vrcholné etnologické pracovisko, ale taktiež inštitúciu vysoko hodnotenú medzinárodnou komisiou v rámci evaluačného procesu, ktorý prebiehal minulý rok v Slovenskej akadémii vied. V tomto zmysle publikáciu pokladám za vzorovú a inšpiratívnu aj pre ďalšie inštitúcie, ktoré majú za sebou dekády existencie bez akejkoľvek súbornej monografickej práce.

MARGITA JÁGEROVÁ,

Katedra etnológie a folkloristiky

FF UKF v Nitre

KATARÍNA POPELKOVÁ a kol.:

Čo je sviatkov v 21. storočí na Slovensku?

Etnologické štúdie 21, Bratislava, Ústav etnológie SAV 2014, 320 s.

Publikácia autorského kolektívu Zuzany Beňuškovej, Moniky Vrzguleovej, Juraja Zajonca a editorky Kataríny Popelkovej, vedúcej projektu VEGA *Rituálne správanie ako strategický nástroj skupinovej identifikácie. Sociálne a kultúrne kontexty súčasných sviatkov na Slovensku* (riešenom v rokoch 2011 – 2014), sa sústredila na témy, ktoré sú vysoko aktuálne v odbornom i verejnom diskurze. Už dlhodobejšie sa pociťovala potreba priniesť poznatky o súčasných rituálnych praktikách a odpovedať na prosté, no v žiadnom prípade nie jednoduché otázky: čo rozumejú súčasní obyvatelia Slovenska pod sviatkom? Ako sviatkujú? Aké úlohy zohrávajú súčasné sviatky? Čo sa môžeme dozvedieť prostredníctvom sviatkov o spoločnosti na Slovensku?

Obsiahla publikácia je logicky štruktúrovaná, skladá sa z *Úvodu*, štyroch kapitol a *Záveru*, ktorý je v slovenskom, nemeckom i anglickom jazyku. Kniha má farebné i čiernebiele fotografie, vizuálne dopĺňajúce informácie o popisovaných sviatkoch, a obligátne prílohy: zoznam prameňov, menný, vecný i územný register a stručné portréty autoriek i autora.

V *Úvode* Katarína Popelková jasne vysvetlila ciele projektu. Riešitelia skúmali sviatky ako sociálne javy a chceli zistiť ich reakcie na premeny spoločnosti v konkrétnom historickom čase a priestore. Popri známých a dlhodobo slávených príležitostiach obrátili pozornosť i na nové sviatky. Oceňujem, že K. Popelková podrobne uviedla teoretické a metodologické východiská projektu a ozrejnila základné pojmy – sviatok, rituál, ritualizácia, – s ktorými sa v publikácii pracuje. Ďalej upozornila na nárast sviatkov v posledných desaťročiach. Ukazuje sa, že ľudia (možno i v rozpore s očakávaniami niektorých sociálnych prognóz) naďalej vyhľadávajú možnosti oslavovať. Zároveň konštatovala, že počet sviatkov síce rastie, no tento jav je sprevádzaný nárastom ich individuálneho chápania. Mohli by sme usúdiť, že sa v tom prejavuje jeden z procesov modernizácie – individualizácia. Samozrejme, ani individualizáciu, ani iné modernizačné procesy, si nemôžeme predstavovať ako lineárne a evolučné premeny, pretože môžu obsahovať aj rekurentné (návrtné) a komplementárne procesy (Martin, 1999). To je jeden z aspektov, ktorý do budúcnosti otvára bohaté možnosti pre výskum premien sviatkov. Ako dokladajú výsledky riešiteľského tímu, rituálne aktivity do veľkej miery ovplyvnili transformácia po roku 1989, nové ekonomické a sociálne podmienky. Nezanedbateľný vplyv na ne mali i prudký nárast informačných zdrojov s bohatou ponukou, ako sviatkovať. A práve v období, keď obyvatelia majú pestrú ponuku a unifikačné tlaky sú oslabené, je možné zamerať pozornosť na druhú stranu tej istej mince. Do akej miery sa ľudia vracajú pri sviatkovani k starším praktikám alebo artefaktom, ktoré boli z rôznych dôvodov potlačené, zabudnuté? Prečo to robia a kto to robí? Môžeme sledovať rekurentné procesy v rituálnych aktivitách v súčasnosti?

Publikáciu otvára kapitola K. Popelkovej *Načo sú nám zákony o sviatkoch?* Pokladám ju za vhodný vstup do skúmanej problematiky. Na začiatku autorka uvádza sviatkový kalendár Slovenskej republiky (SR), čiže termíny, ktoré sa zo zákona považujú za dni pracovného pokoja alebo pamätné dni. Zákon o sviatkoch bol prijatý už v prvom roku existencie SR na jeseň 1993, z čoho je možné odčítať, aký význam mu prisudzovali predstavitelia štátnej moci. K. Popelková skúmala, ktoré obsahy a významy chceli dať politici sviatkom pri prijímaní zákona a ďalších legislatívnych úpravách. Podarilo sa jej vyhodnotiť množstvo zhodných i protichodných významov sviatkov naprieč politickým spektrom. Ukázala tiež, že naďalej možno sledovať vplyv cirkví na výber sviatkov a ich funkcie, čo je dôležité zistenie o vplyve týchto inštitúcií na súčasnú spoločnosť. Ďalej zmapovala, ako a prostredníctvom čoho štátna moc distribuuje konkrétne výklady a symboly sviatkov. Zaoberala sa teda nástrojmi symbolického násilia štátu pri presadzovaní verejných reprezentácií, čím prispela k rozpracovaniu Bourdieuových myšlienok (Bourdieu, 1998: 69 a n.). Výsledky jej výskumu dokladajú premeny obsahov sviatkov v relatívne krátkom, no politicky turbulentnom období dvoch desaťročí, keď sa výrazným spôsobom menila politická orientácia SR, štýl verejného diskurzu a štýl výkonu moci. Získané dáta zároveň poukázali na široký rozptyl názorov na sviatky a sviatkovanie medzi súčasným obyvateľstvom.

Nasledujúce kapitoly sa venujú každá jednému sviatku. Ide o prípadové štúdie, ktoré môžeme čítať ako príklad historického a politického sviatku – oslavy Slovenského národného povstania (SNP), cirkevného, rodinného i spoločenského sviatku – Vianoce, a nakoniec nového sviatku halloween.

Monika Vrzgulová v kapitole o SNP rozobrala najprv legislatívny proces uznania historickej udalosti ako štátneho sviatku. Potom sa sústredila na hlavný cieľ práce, čiže analýzu šírených reprezentácií o sviatku. Popísala vytváranie rôznych obrazov o SNP, ktoré sa objavovali po politickej zmene v roku 1989 a ich zmeny. Plasticky ukázala rozčlenenie reprezentácií do dvoch línii. Prvou sa stala reprezentácia SNP ako historickej udalosti, ktorá Slovensko vrátila medzi eu-

rópske krajiny bojujúce proti fašistickému Nemecku. Druhou bol výklad SNP ako protinárodného, protištátneho puču, ktorý dovedol Slovensko do náruče komunistickej diktatúry. Obe línie a jej rôzne varianty M. Vrzgulová dala do súvisu s meniacou sa politickou garnitúrou, ktorá mala v rukách moc a tým i prostriedky na šírenie „svojich“ podôb o SNP. Autorka sa podarilo potvrdiť východiskové tézy štúdie, že reprezentácie o určitej historickej udalosti sú pre politikov v prvom rade prostriedkom na vysvetlenie vlastného politického smerovania a odôvodnenie konkrétnych krokov a cieľov. Ukázala tým (okrem iného) na úlohu osláv podporovať jestvujúci poriadok spoločnosti, čo sa prinajmenšom od čias prác Ęmila Durkheima (1912) považuje za jednu zo základných funkcií rituálnych praktík.

Zuzana Beňušková sústredila pozornosť na Vianoce, na komplex najstarších zvykov v Európe, v ktorom sa za stáročia navrstvili rôzne formy, obsahy a interpretácie sviatku. Jej cieľom sa stalo popísať, aké sú súčasné prejavy Vianoc na Slovensku, ako ich ľudia prežívajú a chápu. Etnografické výskumy autorky zahŕňajú obdobie od prelomu 20. a 21. storočia po rok 2013. Pri popise súčasných sviatkov sa zároveň usilovala sledovať zmeny ich obsahov a funkcií. Porovnávala preto aktuálny stav so stavom v iných obdobiach, napríklad s podobou Vianoc v druhej polovici 20. storočia – v období socializmu na Slovensku. Záverom chcela praktiky a atribúty sviatku uchopiť prostredníctvom niekoľkých dichotómií: „sacrum – profanum, tradícia – inovácia, rurálne – urbánne, inštitucionálne – privátne, formálne – neformálne, komerčné – občianske, globálne – lokálne, majorita – minority“ (s. 114). Väčšina uvádzaných dichotómií sa v etnologických prácach vyskytuje, sú preto pre čitateľa zrozumiteľné. Avšak dvojice inštitucionálny – privátne a komerčný – občiansky sú neobvyklé, preto by vyžadovali vysvetlenie. K nejasnosti pojmov prispelo aj ich ďalšie používanie. V záverečnom zhrnutí autorka uvádza dvojicu privátne – verejný spolu s formálny – neformálny a pojem „inštitucionálny“ vypadol. Komerčnú stránku Vianoc sumarizuje, ale ako komerčné súvisí s občianskym nevysvetľuje (s. 158). Celkovo však Z. Beňušková naplnila svoje zámery.

Priniesla podrobné popisy súčasných podôb Vianoc, objasnila komplexnosť a šírku sviatku. Na konkrétnych príkladoch upozornila na zmeny v posledných desaťročiach. Zároveň konštatovala stálosť základnej štruktúry i funkcií vianočných sviatkov a ich relatívne minimálne posuny. Zhromaždený materiál tak poskytuje dobré východisko na ďalšie analýzy zmien sviatku do budúcnosti, inšpirujúc sa napríklad teoretickými názormi Jensa Kreinatha (2004) či iných autorov.

Štvrtá kapitola od Juraja Zajonca sa zaoberá sviatkom halloween, relatívne novým javom, vyvolávajúcim na Slovensku ambivalentné reakcie. Súhlasím, že halloween je dobrý objekt výskumu, pretože poskytuje možnosť sledovať práve „tu a teraz“ šírenie sviatku. Zároveň umožňuje skúmať otázku, ako sa halloween zaraďuje medzi ostatné sviatky, ako nadväzuje na staršie kultúrne javy. V neposlednom rade môže hľadať odpovede na to, aký postoj majú obyvatelia k novému sviatku, ktoré skupiny ho slávia, ktoré odmietajú a aké reprezentácie sa spájajú s halloweonom. V úvodnej časti autor prináša informácie o vzniku sviatku na Britských ostrovoch, jeho prenos do Severnej Ameriky a šírenie naspäť do Európy. Následne popisuje prenikanie halloweenu na Slovensko po roku 1989. Zvlášť prínosnú časť kapitoly tvoria, podľa môjho názoru, empirické dáta o spätosti najznámejšieho halloweenskeho atribútu (vyrezávaná tekvica osvetlená zvnútra sviečkou) so staršou tradíciou na našom území. Podobne J. Zajonc zaznamenal údaje o jedlách, kostýmoch, či maskách a ich možnej nadväznosti na staršie kultúrne javy. Autorovi sa podarilo vykresliť rôzne podoby halloweenu a jeho spätosť s inými sviatkami. Zároveň ukázal šírku reprezentácií halloweenu v súčasnej spoločnosti, úlohu cirkví a iných inštitúcií v šírení, respektíve potieraní sviatku. Kapitola poskytuje diferencovaný obraz nového sviatku, opierajúci sa o precízne analyzovaný empirický materiál.

V *Závere* knihy Katarína Popelková a Juraj Zajonc zhrnuli výsledky všetkých kapitol. Ukázali, čo sa možno na základe výskumu sviatkov dozvedieť o súčasnej spoločnosti Slovenska. Rozoberali podobnosti a rozdiely medzi skúmanými sviatkami a ich súvis so štátom, cirkvami, s ekonomikou a s ohľadom

na diferencované skupiny obyvateľstva – aktérov sviatkov. Podarilo sa im popísať škálu reprezentácií, ktoré sa podľa obyvateľov viažu so skúmanými sviatkami, ich praktikami, symbolmi a atribútmi. Môžem konštatovať, že publikácia predstavuje veľmi dobrý príspevok k štúdiu významu sviatkov v modernej spoločnosti.

GABRIELA KILIÁNOVÁ,

Ústav etnológie SAV v Bratislave

LITERATÚRA:

- Bourdieu, P. (1998). *Teórie jednání*. Praha: Karolinum.
- Durkheim, Émile (1912). *Les formes élémentaires de la vie religieuse : système totémique en Australie*. Paris. [Elementární formy náboženského života: systém totemizmu v Austrálii. Praha, 2002].
- Kreinath, J. (2004). Theoretical afterthoughts. In: J. Kreinath, C. Hartung, A. Deschner (Eds.), *The Dynamics of Changing Rituals. The Transformation of Religious Rituals within Their Social and Cultural Context*. Toronto Studies of Religion, Volume 29, New York: Peter Lang, s. 267–282.
- Martin, D. (1999). Modernization in Crisis: From Talcott Parsons to Jürgen Habermas. In: W. W. Adamski, J. Bunčák, P. Machonin, D. Martin (Eds.), *System Change and Modernization. East - West in Comparative Perspective*. Warsaw, IFis Publishers, s. 23–44.

JANA POSPÍŠILOVÁ (Ed.):

To sem čula na vlastní oči...

Tradiční vyprávění na nedašovském Závřší

Muzejní společnost ve Valašských Kloboukách, Etnologický ústav AV ČR, v. v. i. pracoviště Brno, 2014, 336 s.

Zbierka rozprávání z nedašovského Závřší (mikroregión na južnom Valašku v blízkosti mesta Valašské Klobouky, ktorú tvoria obce Nedašov, Nedašova Lhota a Návojná a ich okolie) v Bielych Karpatoch neďaleko moravsko-slovenských hraníc, má za sebou dlhú cestu k vzniku. Jej hlavnú časť tvoria prepisy magnetofónových pásov, ktoré počas výskumu v rokoch 1974 – 75 nahrála

v týchto obciach Jana Pospíšilová (vtedy ešte Tomancová). Po desaťročiach v archíve sa kompletne prepisy rozhovorov s informátormi dostali do tlačenej podoby vďaka iniciatíve Petra Odehnala z mestského múzea vo Valašských Kloboukoch. Kniha vytlačená v náklade 500 ks na kvalitnom kriedovom papieri a s množstvom zaujímavých čiernobielych fotografií má nielen vedeckú, ale aj estetickú hodnotu.

Po stručnom úvode autorky sa čitateľ dostane priamo k jednotlivým rozprávaniam, ktorú sú zoradené podľa obcí a zároveň chronologicky, teda presne v takom istom poradí, v akom ich autorka zachytávala v teréne. Toto členenie má svoju logiku, no zároveň dostáva čitateľa priamo do deja a tu už záleží od jeho pripravenosti, ako si s takýmto textom poradí. Asi najväčší zážitok z neho môžu mať samotní nositelia týchto rozprávačských tradícií, teda presnejšie ich potomkovia, lebo väčšina pôvodných rozprávačov nežije, keďže už v čase nahrávania boli vo vysokom veku. V tomto prípade je obrovskou výhodou znalosť miestneho nárečia, okolia, príbuzenských a susedských vzťahov a iných okolností súvisiacich s látkami rozprávania.

Ďalším čitateľom, ktorý si na rozprávaniach určite „zgstne“, je etnológ, najlepšie folklorista, ktorý tu nájde dostatok zaujímavého materiálu: poverových rozprávání, memorátov, spomienkových rozprávání, historických povestí a legiend, ale aj rozprávok, humoriek a anekdot. Môže porovnávať rozprávačské schopnosti jednotlivých informátorov, rôzne verzie tých istých príbehov, hodnotiť repertoár a jeho jednotlivé zložky a pritom si užívať obsah i formu.

Najťažšiu situáciu má v tomto prípade čitateľ, ktorý nepozná špecifiká práce folkloristu v teréne a „holý prepis“ v dialekte bez komentárov a vysvetlení je preňho tvrdým orieškom. Musí naplno zapojiť fantáziu, aby si predstavil všetky okolnosti, za ktorých rozprávanie vzniklo, a uvedomil si, že tu nejde o literárny text alebo o upravené rozprávanie, ale o doslovný prepis a k nemu si treba domyslieť okrem zapísaných slov aj všetky gestá, mimiku, zvuky, vône, farby, reakcie poslucháčov – čiže to, čomu odborníci hovoria ekológia folklóru.

V prípade takéhoto nepripraveného čita-

teľa je možno najlepšie začať odzadu, presnejšie stranami 293–324, kde autorka umiestnila štúdiu s názvom *Vypravčeský repertoár nedašovského Závřší a jeho nositelé v kontextu jednoho výskumu*. Práve v nej sa dá dozvedieť oveľa viac podrobností o ekológii rozprávania, o jeho jednotlivých nositeľoch – postavách rozprávačov, metóde výskumu. Nájde tu aj stručnú charakteristiku rozprávačského repertoáru lokality na základe zachytených rozprávání a jeho roztriedenie do jednotlivých žánrov.

Najpočetnejšie boli démonologické povesti (okolo 200), najčastejšie o čarodějnicích, poludniciach, morách, vodníkoch, hadoch-hospodároch, ale aj o strašidelných miestach, ktoré mali výrazne lokálny charakter. Druhú početnú skupinu tvorili spomienkové rozprávania (126), ktorých hlavnými témami boli bežný život na dedine, ale aj susedské a rodinné vzťahy, humorné aj tragické udalosti, pracovné príhody, zážitky z obidvoch svetových vojen a podobne. Značná časť týchto rozprávání sa týkala špecifík života na hraniciach dvoch štátov, najmä v časoch Protektorátu Čiech a Moravy a slovenského štátu, keď sa hranica stala nepriepustnou – preto sa témou stalo pašovanie dobytky alebo tovaru. Táto časť príbehov, kde rozprávači popisujú svoje zážitky z legálnych aj ilegálnych ciest na Slovensko, by si zaslúžila osobitnú pozornosť a možno aj doplnkový výskum zo slovenskej strany (v rozprávaniach sa vyskytujú také slovenské lokality ako Lazy pod Makytou, Vršatské Podhradie či Starý Hrozenkov).

Autorka zaznamenala aj niekoľko zaujímavých reflexií z čias kolektivizácie, ktorá v tejto časti územia prebehla pomerne neskoro, podobne ako v niektorých ťažšie prístupných oblastiach Slovenska. Ďalšie, menej početné skupiny rozprávání tvorili historické povesti (34), rozprávky (12), legendy (3) a humorky a anekdoty (16). Medzi rozprávačskými príležitosťami boli nielen situácie umelo vyvolané pre potreby výskumu, ale aj prirodzené, ako sú páračky peria – aj keď tu bol obsah repertoáru do istej miery ovplyvnený prítomnosťou výskumníčky – „nahrávaní na magnetofon ovlivnilo prirodzenosť hovoru“ (s. 194).

Súčasnou knihou je aj *Slovník málo známých nářečnických výrazů* (s. 286–288), ktorý by si možno zaslúžil väčší rozsah, lebo veľa výrazov aj po konzultácii s ním ostane neobjasnených (napr. „cebres“, „karnaš“, „metry“ a pod.). Napriek tejto drobnej výhrade ide o veľmi záslužnú a reprezentatívnu publikáciu, ktorá zachytáva dôležitú fázu medziľudskej komunikácie v „predmediálnom období“ (aj keď už aj tu počut prorocký povzdych rozprávača Jana Lysáka, že sa nerozpráva ako za starých čias, lebo „*včikaj tá televíza je*“ – s. 300).

Možno by bolo zaujímavé vypátrať aj to, ako a či vôbec sa nejako vyvíjal rozprávačský repertoár niekoľkých detí, ktorý autorka zachytila počas svojho výskumu. Z týchto detí sú dnes dospelí a zrelí ľudia, ktorí by určite našli dostatok tém na rozprávanie o nedašovskom Závrší na konci 20. a začiatku 21. storočia.

VLADIMÍR POTANČOK,
Ústav etnológie SAV v Bratislave

**GABRIELA DUDEKOVÁ,
ELENA MANNOVÁ a kol.:**
**Vojak medzi civilmi, civil
medzi vojakmi. Vzťah armády
a spoločnosti v období modernizácie.**
*VEDA, vydavateľstvo SAV pre
Spoločnosť PRO HISTÓRIA, Bratislava
2017, 511 s.*

Pre každý vedný odbor i vedeckú inštitúciu je veľkým šťastím, keď sú v nich osobnosti, ktoré dokážu prijať odborné výzvy svojej do-

by, ale súčasne sa vyrovnáť i s jej limitmi. Filozofia definuje pojem hodnoty ako osobité spoločenské určenie objektov i subjektov okolitého sveta, v ktorých sa prejavuje ich pozitívny alebo negatívny význam pre človeka a spoločnosť. Ak z tohto aspektu hodnotíme historika Vojtecha Dangla, potom jeho osobnosť, vedecká, publikačná, popularizačná, ale i organizačná práca sú pre slovenskú historiografiu tým spomínaným šťastím, tou vysoko pozitívnou hodnotou.

Súčasne však budú iste všetci, ktorí ho poznajú súhlasiť, že je ako človek veľmi ľudský a empatický; čo je určite akási „pridaná hodnota“ jeho osobnosti. Svojou dlhoročnou prácou v slovenskej historiografii ukázal, že „výzvy svojej doby“ dokázal nielen prijať, ale i vyrovnáť sa s jej limitmi. Nie je preto prekvapujúce, že si mnohí kolegovia práve pre tieto vlastnosti uctili jeho významné životné jubileum spoluprácou na tomto knižnom projekte.

Vzhľadom na rozsiahlosť publikácie a početný autorský kolektív sa mi natíska otázka, či by bez životného jubilea a osobnosti V. Dangla takáto publikácia vôbec vznikla. Ale to už teraz nie je dôležité. Čitateľ dostáva do rúk významné dielo slovenskej historiografie venované výskumu vojenských dejín Slovenska, ktorých bol V. Dangel významným spoluzakladateľom. Ako v úvode knihy naznačil Ivan Kamenec, dlhoročný kolega a priateľ V. Dangla, bolo až paradoxné, že on, presvedčený pacifista, skúmal a neopakovateľným rozprávačským spôsobom interpretoval v historických i širších celospoločenských kontextoch konkrétne dobové stránky armády – jedného z mocensky najdôležitejších a najrepresívnejších nástrojov každej štátnej moci.

Metodologickým prínosom prác V. Dangla bolo jeho chápanie vojakov ako spoločensky významnej sociálnej skupiny, ktorá mala i vlastný sociálno-kultúrny rozmer. Nielen v časoch vojen, ale i v mieri armáda ovplyvňovala spôsob života predovšetkým tých slovenských miest, v ktorých boli lokalizované vojenské posádky. Tu sa záujem vojenského historika veľmi priblížil k predmetu vedeckeho záujmu etnológa.

Dvadsaťjedenčlenný autorský kolektív publikácie napĺňa vo svojich príspevkoch historický, politický i sociálno-kultúrny roz-

mer vojenstva v období modernizácie. Časovo sa príspevky začínajú svojím obsahom odvíjať od čias panovania Márie Terézie, keď stúpala význam armády ako jedného z predpokladov štátnej suverenity. Akýmsi protipólom politickej roviny významu armády je vzťah radových obyvateľov krajiny i samotných vojakov k vojenstvu. Boli Slováci tí bojovní a lojálni obrancovia vlasti, alebo je pravdivý druhý mýtus o mierumilovnom národe? Historická pamäť Slovákov obsahuje i naratívy s touto problematikou, ale aj vojenské osudy príslušníkov dobovej šľachty, či príbehy rôznych vojnových hrdinov.

Ďalšou časovou rovinou publikácie je historicky významné obdobie prvej svetovej vojny – analýza mentálneho sveta vtedajšej generality i radových vojakov, ale i jej dôsledky na vývin medzivojnového Československa. Osobitný význam malo československé zahraničné vojsko a budovanie kultu legionárov. Čitateľ sa v jednotlivých príspevkoch dozvedá i veľa ďalších zaujímavých informácií z problematiky vojenstva – o vojenských symboloch, o vojenských osobnostiach, o význame armády pri budovaní medzinárodných vojenských garancií, o témach vojenstva v dobovej literatúre i publicistike a mnohé ďalšie.

Treba pritom vyzdvihnúť i zástoj zostavovateľiek pri príprave publikácie. Nielenže zvládli početný autorský kolektív, ale doplnili ich štúdie o všetky potrebné náležitosti vedeckej monografie. Odkazový aparát jednotlivých príspevkov a bohatá bibliografia spolu s prameňmi dávajú vnímavému čitateľovi ďalšiu možnosť rozšíriť si vedomosti o tejto zaujímavej časti slovenskej histórie.

V úvode som hovoril o veľkom šťastí pre každý vedný obor, keď sa v ňom objavja osobnosti, ktoré prijímú odborné výzvy svojej doby a dokážu sa vyrovnáť i s jej limitmi. Platí to i pre jednotlivé vedecké osobnosti. Pre každú z nich je šťastím, ak robí prácu, ktorá človeka naplňa a stáva sa životným poslaním. Pre vedca je však možno ešte väčším šťastím, či zadosťučinením, pozitívna odozva spoločnosti na výsledky jeho práce. Vojtech Dangl počas svojej dlhoročnej kariéry dobre pozná pocit z oboch podob tohto šťastia. Nakoniec, i táto publikácia zostavená na počesť jeho životného jubilea je toho dôkazom. Veľmi si na nej cením, že okrem gnozeologickej má i svoju ľudskú hodnotu – pocitu osobnosti i výsledkom práce kolegu.

PETER SLAVKOVSKÝ,
Bratislava